THE STATE INSTITUTION
«INSTITUTE OF WORLD HISTORY
OF THE NATIONAL ACADEMY
OF SCIENCES OF UKRAINE»

INSTITUTE OF HISTORY OF
UKRAINE OF THE NATIONAL ACADEMY
OF SCIENCES OF UKRAINE

HISTORIA LOCALIS. HISTORIA GLOBALIS

Studies in Honor of Andrii Kudriachenko

Kyiv 2024

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІ НАУК
УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ ЛОКАЛЬНА. ІСТОРІЯ ГЛОБАЛЬНА

Студії на пошану Андрія Кудряченка

Київ-2024

УДК 94 (100)
І – 90

Затверджено до друку вченими радами ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 9 від 28 грудня 2023 р.) та Інституту історії України НАН України (протокол № 9 від 21 грудня 2023 р.)

Упорядники:
Степан ВІДНЯНСЬКИЙ, Петро ВОЗНЮК, Денис ІВАНОВ, Віктор ЛУЩАК, Андрій МАРТИНОВ, Володимир РОЗУМЮК, Вікторія СОЛОШЕНКО, Василь ТКАЧЕНКО

Відповідальний редактор
Василь ТКАЧЕНКО

Редактор
Вікторія СОЛОШЕНКО

І – 90 **Historia localis. Historia globalis. Студії на пошану Андрія Кудряченка:** відпов. ред. Василь Ткаченко; упоряд. Степан Віднянський, Петро Вознюк, Денис Іванов, Віктор Лущак, Андрій Мартинов, Володимир Розумюк, Вікторія Солошенко, Василь Ткаченко. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», Інститут історії України Національної академії наук України, 2024. 952 с.

ISBN 978-617-14-0206-5

У ювілейному виданні публікуються статті, згруповані за проблемно-тематичними рубриками, які присвячені віхам вітчизняної історії, міжнародним процесам та проблемам безпеки, російсько-українським взаєминам, періоду відсічі широкомасштабної агресії Росії, сучасним світовим тенденціям.

Для науковців, викладачів, студентів та усіх, хто вивчає вітчизняну та всесвітню історію.

УДК 94 (100)

© Автори статей, 2024
© Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2024
© Інститут історії України Національної академії наук України, 2024

ISBN 978-617-14-0206-5

ЗМІСТ

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІЯ 5

Володимир ІЛЬЇН. Покликання інтелектуала 7

Олег РАФАЛЬСЬКИЙ. Цивілізаційна самоідентифікація української ідентичності як соціокультурний і свідомісний феномен 21

Валерій СМОЛІЙ, Валерій СТЕПАНКОВ. Геополітичний виклик Переяслава 30

Олександр РЕЄНТ. Експорт зерна з України (1861–1914 рр.) 42

Віктор МАТВІЄНКО. Українське питання в системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи на початку XX ст. 62

Валерій СОЛДАТЕНКО. Розробка В. Винниченком концепції другого етапу української революції (кінець 1918 – початок 1919 рр.) 71

Микола ЛИТВИН. ЗУНР/Східна Галичина в європейській геополітиці 1918–1923 рр.: український, польський, чехословацький, російський чинники 87

Марина ПАЛІЄНКО, Ігор СРІБНЯК. На чолі армії і держави: діяльність головного отамана військ УНР Симона Петлюри в Польщі (кінець 1920–1923 рр.) 100

Альфред АЙСФЕЛЬД. Депортации немцев в Российской империи и СССР: предыстория, причины, проведение, последствия, аналогии 113

Михайло КОСТЮК. Фонди Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву як джерело до історії німецької національної меншини в Україні 143

Ольга АЙСФЕЛЬД. Утраченное архивное наследие немцев юга Украины: последствия перемещений в военное и послевоенное время, проблемы поиска 149

Микола ДЕРЖАЛЮК. Повсякденність українців Закарпаття у 1939–1944 рр. – повчальні сторінки з минулого 160

Вікторія СОЛОШЕНКО. Особливості культурної політики Радянського Союзу перших десятиліть повоєнного періоду 179

Павло АРТИМИШИН, Ігор СОЛЯР. Від колапсу СРСР до становлення держави: Україна 1990-х рр. 188

Аріф ГУЛІЄВ, Вероніка ЧЕКАЛЮК. Імідж держави як продукт міжнародної комунікації . 201

МІЖНАРОДНІ ПРОЦЕСИ ТА ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ 211

Валерій БЕБИК. Тибетський буддизм і тибетська державність 213

Андрій ЗЕЛІНСЬКИЙ. Левант на лінії розламу двох світів 224

Людмила ЧЕКАЛЕНКО. Зародження і розпад імперій 234

Олександр ШМОРГУН. Системна криза сучасного глобалізму: проблема пошуку всесвітньо-історичної альтернативи 247

Володимир РОЗУМЮК. Суспільно-політичні детермінанти ідеології консерватизму 266

Петро ВОЗНЮК. Концепт Другої світової війни як глобальний меморіальний феномен 274

Андрій МАРТИНОВ. Історична наука у ФРН: між національною і глобальною парадигмами 286

Дмитро ЛАКІШИК. Різновимірність європейського сприйняття зовнішньополітичних стратегій США (1980-ті рр. – початок XXI ст.) 306

Ірина МУДРІЄВСЬКА. Політика Швейцарії у роки Другої світової війни: характерні риси та особливості 314

Денис ІВАНОВ. Британська політика щодо країн Співдружності в постбіполярний період (1990-2010 рр.) 336

Сергій ТОЛСТОВ. Формування зовнішньополітичної концепції України у міжнародних реаліях кінця XX – початку XXI ст. 342

Олександр АУЛІН. Зовнішньополітичний курс Туреччини в добу глобалізації 358

Наталія ГОРОДНЯ. Зовнішньополітичний курс США у Східній Азії у 2001-2017 рр.: концептуальні засади, стратегічні пріоритети, механізми реалізації 373

Олег ЦАПКО. Центральноазійський регіон в контексті сучасних геополітичних викликів 392

Людмила ХОЙНАЦЬКА. Особливості політичного та соціально-економічного розвитку Узбекистану в умовах глобалізації 408

Ігор ЛОССОВСЬКИЙ. Формування системи регіональної безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні 422

Іван БОГДАНОВИЧ. Проблемний вектор інтеграції: білоруський досвід 445

Марина БОНДАРЕЦЬ. Стратегія інтеграції України в глобальну економіку шляхом вступу до ЄС 459

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ 471

Андрій БУЛЬВІНСЬКИЙ. Російський цивілізаційний простір: доктринальне світобачення 473

Василь ТКАЧЕНКО. Цивілізаційна катастрофа Росії: контури критичного аналізу 495

Олександр ЛИСЕНКО. Чому Росія «не відпускає» Україну? 520

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ. Новітні підручники історії РФ про сучасні міжнародні відносини та російсько-українську війну: школа фальсифікації та пропаганди ворожнечі .. 531

Леонід ШКЛЯР. Поствійна: сценарій для Росії у форматі три «Д» 537

Алла КИРИДОН. Консцієнтальна компонента війни Росії проти України 555

Олександр ПОТЄХІН. Ядерний шантаж під час російсько-української війни 571

Олексій КОРДУН. Проміжні підсумки першого етапу повномасштабного вторгнення Росії 585

Микола ТУЛЕНКОВ. Стратегічні засади ризик-менеджменту в умовах воєнного стану 604

Микола ПАЛІНЧАК, Олексій ШУБА. Релігійні процеси в Україні в умовах російської військової агресії 622

Олег ПОШЕДІН. Євроатлантична інтеграція України: етапи розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору 640

Олександр МАЙБОРОДА. Європейський вектор України в умовах війни 652

Олександр ДЕМЕНКО. Європейська інтеграція України в умовах російської агресії: стан та перспективи вступу до ЄС 666

Ігор ВЄТРИНСЬКИЙ. Місце й роль України в трансформаціях XXI ст. 678

Тетяна ПЕРГА. Україна в глобальній екологічній політиці: нові виклики в контексті повномасштабної російської агресії 696

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ 707

Борис ГУМЕНЮК. Новітні тенденції та чинники трансформації світового порядку 709

Тетяна МЕТЕЛЬОВА. Феномен міста в історії: від об'єкта до суб'єкта 726

Тетяна ОРЛОВА. Мегатренди світового розвитку і Україна 750

Микола ФЕСЕНКО. Проблеми управління глобальним розвитком в умовах загострення суперечностей по осі «Північ» – «Південь» на межі XX-XXI століть 765

Оксана МІТРОФАНОВА. Трактування категорій міжнародних відносин у західній науці 781

Віктор ЛУЩАК. Теоретичні та методологічні підходи до проблеми періодизації «холодної війни» 792

Павло ЧУТКИЙ. Дослідження пакистансько-китайських відносин в аналітичних центрах Західної Європи 808

Ірина ВІТЕР. Побудова соціальної держави в Україні у контексті австралійського досвіду 816

Микола КУЖЕЛЬНИЙ. Міграційні тенденції та їх вплив на демографічну ситуацію в Україні і світі 830

Сергій РУДИЧ. Швейцарсько-ізраїльські відносини в контексті Голокосту періоду Другої світової війни та актуальних подій сьогодення 839

Сергій СТЕЛЬМАХ. Піднесення авторитарного націонал-радикалізму в Німеччині (2013-2023 рр.) 849

Роман КРИВОНОС. Вплив російсько-української війни на розвиток норвезько-німецьких відносин 866

Олег ОЛІЙНИК. Зовнішньополітична стратегія Китаю в сучасну епоху 871

Ольга ЗЕРНЕЦЬКА, Олена МИРОНЧУК. Глобалізаційні наслідки війни в Україні: виклики для Австралії та Нової Зеландії 883

Ольга ЛУКАШ. Індія в умовах формування нового світового порядку: вплив і значення концепції ІТР 899

В'ячеслав ШВЕД. Утвердження Ради співробітництва арабських держав Затоки як нового світового центру політики 916

Євген ПРИПІК. Зовнішня політика країн-членів АСЕАН від початку заснування організації до сучасного загострення геополітичного суперництва між США та КНР в регіоні 927

Tabula gratulatoria 936

Борис ГУМЕНЮК

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Постановка та актуальність проблеми. Світовий порядок, який керував міжнародними відносинами протягом останніх 70 років, переживає період глобальних трансформацій. Сьогодні ландшафт міжнародної політики перманентно змінюється, створюючи постійний виклик існуючому світовому порядку з розвитком тенденцій у світовій політиці. Нещодавні події, такі як початок російсько-української війни у лютому 2022 р., криза на Близькому Сході, що виявилась у суттєвому загостренні палестино-ізраїльського конфлікту у жовтні 2023 р., 15-й саміт БРІКС, що проходив з 22 по 24 серпня 2023 р. в Йоганнесбурзі, Південна Африка, саміт АСЕАН, що проходив 4–7 вересня 2023 р. в Джакарті, Індонезія, саміт АТЕС, що відбувався 11–17 листопада 2023 р. у Сан-Франциско, США, можуть серйозно вплинути на глобальну динаміку розвитку системи міжнародних відносин та світового порядку. До цього переліку варто додати ініціативу «Пояс і шлях», яка є спробою Китаю продемонструвати свою м'яку силу та змінити світовий порядок, щоб підкреслити переваги Китаю. Однак необхідно приймати до уваги й той факт, що на даний момент проект має неоднозначну репутацію, і зарано робити висновки щодо його актуальності.

Ступінь наукової розробки та теоретичні аспекти трансформації сучасного світового порядку. Розвиток теорії міжнародного порядку простежується протягом трьох епох: з 1919 р. та міжвоєнного періоду; 1945 р. та епоха «холодної війни»; 1989–1991 рр., епоха після закінчення «холодної війни» та актуалізація дебатів про «ліберальний» порядок. Після розвалу біполярної міжнародної системи світ переживає трансформацію міжнародного порядку, а отже з'являються нові теорії міжнародного порядку, які покликані пояснити глобальні перетворення.

На сьогоднішній день у науковому світі констатується наявність дебатів про «ліберальний» міжнародний порядок. Всесвітньо відомі американські критики-реалісти – Дж. Міршаймер[1], С. Уолт[2], П. Портер[3] найбільш наполегливо стверджують, що «лібе-

1 Mearsheimer J. The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities. New Haven, CT: Yale University Press, 2018.

2 Walt S. The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy. New York, NY: Farrar, Straus, and Giroux, 2018.

3 Porter P. The False Promise of Liberal International Order: Nostalgia, Delusion and the Rise of Trump. Cambridge: Polity, 2020.

ральна гегемонія» на практиці приречена на провал, підкреслюючи, що її прихильники помиляються, а її теоретики не здатні зрозуміти реалії силової політики. Критичні теоретики, такі як, наприклад, Я. Біт, звинувачують «ліберальну» теорію міжнародного порядку в ігноруванні процесів, за допомогою яких ліберальний інтернаціоналізм на практиці конструює умови, що породжують його власні протиріччя та кризи[4].

Ця дискусія про «ліберальний» міжнародний порядок викликала величезний інтерес і, можливо, є однією з найбільш значущих дискусій у міжнародних відносинах сьогодні – за своїм значенням як для практики, так і для теорії.

Хоча розквіт цієї літератури у відповідь на сучасні кризи міжнародного порядку вносить безліч важливих і новаторських пропозицій, однак багато суперечностей та аргументів, пов'язаних з цим, висловлювалися й раніше, а отже в цих дебатах криється небезпека повторного кола переосмислення та спостереження за обміном думками та ідеями, які мали місце в ході попередніх дебатів[5].

У той самий час, хоча інтелектуальна і дисциплінарна історія міжнародних відносин викликає зростаючий інтерес, широка література з теорії міжнародного порядку, що постійно поповнюється, залишається розрізненою, і з огляду на це її важко у повному обсязі використовувати для вивчення. Вчені, які беруть участь у сучасних дискусіях, оцінюють ідеї та аргументи, висунуті в ході попередніх дебатів про міжнародний порядок, а також прояснюють, як концепція порядку та дебати навколо неї розвивалися і змінювалися з часом.

Відтак, констатується збільшення наукової літератури з теорії міжнародного порядку, що розглядається як додаток до теорії міжнародних відносин у ширшому значенні. Сьогодні у кризі «ліберального» міжнародного порядку його теоретичний вираз був зустрінутий фалангою критиків, які використовують аргументи у квазі полемічному стилі, подібному до тих, які використовувалися в минулих дебатах про міжнародний порядок.

Популістський бунт проти «глобалізму», що виявився у Брекзиті та президентстві Д. Трампа у 2016 р., породив подальші масштабні дебати про майбутнє «ліберального» міжнародного порядку.

Загалом сучасні критики-реалісти, такі, наприклад, як Дж. Айкенберрі, стверджують, що теорія ліберального гегемонічного порядку не бачить, як політика ліберальної гегемонії на практиці підриває себе, посилюючи дилеми безпеки у відносинах із іноземними державами[6]. Критики-реалісти також називають сучасну політичну еліту «склеротичною крапкою», що обґрунтовує увічнення приреченої на провал політики ліберальної гегемонії.

Яскравою ознакою полемічності цих аргументів є те, що вони покладають якнайбільшу провину на політику ліберальної гегемонії, ігноруючи докази інших чинників[7].

4 Beate J. Liberal Internationalism: Historical Trajectory and Current Prospects. International Affairs. 2018. No. 94 (1). P. 43–61.

5 Sean M. Theorizing Liberal Orders in Crisis Then and Now: Returning to Carr and Horkheimer. International Studies Quarterly, 2021. No. 65 (2). P. 320–330.

6 Ikenberry J. The End of Liberal International Order? International Affairs. 2018. No. 94 (1). P. 7–23.

7 Jervis R. Liberalism, the Blob, and American Foreign Policy: Evidence and Methodology.Security Studies. 2020. No. 29 (3). P. 434–456.

Ще однією полемічною властивістю цих аргументів є те, що вони використовують силу своїх аргументів на ліберальну гегемонію як засіб просування альтернативної – «реалістичної» – зовнішньої політики «стриманості» і «офшорного балансування», якій вони віддають перевагу. Однак, значною мірою спираючись на критику, вони витрачають не багато часу і пропонують замало доказів того, чому їхня альтернативна реалістична політика насправді могла б призвести до кращих результатів.

Головна теза Дж. Айкенберрі у нових дебатах про світовий порядок викладена у науковій праці «Світ безпечний для демократії»[8] і полягає у тому, що деякі «ліберальні» втручання були помилковими, а питання нерівності не вирішувалося достатньою мірою, що дає значні підстави для критики.

Однак, вступаючи в полеміку, Дж. Айкенберрі та його давній інтелектуальний соратник Д. Дьюдні стверджували, що «коаліція» критиків ліберального інтернаціоналізму має розбіжні та індивідуально обмежені погляди на міжнародний порядок порівняно з ліберальним інтернаціоналізмом[9].

Для Дж. Айкенберрі та прихильників «ліберального» інтернаціоналізму криза світового порядку – то «криза успіху», а це вимагає змін для стабілізації ексцесів та допущених помилок на шляху досягнення успіху, а не відмови від нього. Хоча Дж. Айкенберрі робить деякі поступки критикам, проте він, як і раніше, вважає ліберальний інтернаціоналізм необхідним для підтримки міжнародного порядку, якщо його адекватно модифікувати, тим самим підтримуючи свою ліберальну теорію «конституційних» джерел порядку. Враховуючи крайнощі та проблеми ліберального інтернаціоналізму на практиці, необхідний справедливіший світовий порядок усередині країни та більш «захисний ліберальний інтернаціоналізм» на міжнародному рівні, стверджує Дж. Айкенберрі[10].

Виразна конструктивістська позиція в цих дебатах не стверджує, що ліберальний інтернаціоналізм підриває себе на практиці, але припускає, що теорія «ліберального» порядку є відображенням влади Заходу, і відповідно до того, як влада змінюється на практиці зі зростанням «незахідних держав», ця теорія все менш здатна пояснити реалії постзахідного світового порядку, що формується[11].

Маючи за аксіому невідворотний, хоч і поступовий занепад «ліберального» порядку під керівництвом США, цей аргумент також припускає, що західна та американська інтелектуальна гегемонія над теорією міжнародного порядку у міжнародних відносинах також з часом зазнає інтелектуальної поразки. У цих дебатах про майбутнє міжнародного порядку концепція міжнародного порядку змістилася в «описовий», «структурний зміст»[12], хоча різні позиції цих дебатів часто-густо пропагують поверхові нормативні переваги на зразок того, який тип порядку вони представляють та вважають більш бажаним.

---

8 Ikenberry J. A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crisis of Global Order. New Haven, CT: Yale University Press, 2020.

9 Deudney D., Ikenberry J. Misplaced Restraint: The Quincy Coalition versus Liberal Internationalism. Survival: Global Politics and Strategy, 2021. No. 63 (4). P. 7-32.

10 Ikenberry J. A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crisis of Global Order. New Haven, CT: Yale University Press, 2020. P.286-311.

11 Acharya A., Buzan B. The Making of Global International Relations: Rethinking the Social Sciences. Cambridge Cambridge University Press, 2019.

12 Tang Sh. Order: A Conceptual Analysis.Chinese Political Science Review. 2016. No.1 (1). P.30-46.

Науковий доробок про міжнародний порядок залишається різноманітним і великим за обсягом поза цими дебатами, включаючи обсяг доробку, що швидко зростає, про міжнародні порядки у світовій історії. Проте дебати про майбутнє міжнародного порядку залишаються помітними та спірними. Хоча майбутнє міжнародного порядку все ще нечітке, квазі полемічні якості деяких аргументів, висунутих у ході цих дебатів, ймовірно, можуть зробити їх результат важким для оцінки та суперечливим навіть після того, як сучасна криза буде розв'язана на практиці[13].

Особливості світового порядку після «холодної війни» і ймовірна форма світового порядку, що формується. Не дивлячись на те, що американський політик та політолог Г. Кіссінджер стверджує, що «жодного по-справжньому «глобального» світового порядку» ніколи не існувало, а те, що в наш час вважається порядком, було винайдено у Західній Європі майже чотири століття тому на мирній конференції в німецькому регіоні Вестфалія, проведеній без участі або навіть запрошення більшості інших континентів чи цивілізацій», ми можемо розрізнити чотири різні типи світового порядку за останні п'ятсот років:

1) Вестфальський світовий порядок;

2) світовий порядок між світовими війнами;

3) світовий порядок після Другої світової війни;

4) світовий порядок після «холодної війни»[14].

Світовий порядок після «холодної війни» стосується періоду міжнародних відносин, що виник після закінчення «холодної війни» у 1991 р. Цей період був відзначений вагомими змінами у міжнародній системі, включаючи занепад біполярності та появу нових глобальних викликів. Деякі з основних особливостей цього світового порядку включають:

1. Однополярність. З моменту розпаду СРСР у 1991 р. і до 2010-х рр. світові справи більшою чи меншою мірою були у фокусі домінування США на світовій політичній арені. Сполучені Штати стали єдиною у світі наддержавою, яка не мала серйозного суперника, такої потужної військової та економічної могутності.

2. Глобалізація. Період після «холодної війни» був відзначений посиленням економічної глобалізації та взаємопов'язаності, а також розширенням міжнародної торгівлі та зростанням глобальних ланцюжків постачання.

3. Гуманітарні інтервенції. У 1990-х рр. спостерігалося зростання кількості гуманітарних інтервенцій, коли Організація Об'єднаних Націй та НАТО брали участь у військових діях у Сомалі, Боснії та Косово.

4. Тероризм. Після «холодної війни» спостерігалося зростання кількості недержавних суб'єктів, у тому числі терористичних організацій, що створило нові проблеми з безпеки міжнародної системи.

5. Регіональні конфлікти. У той час як в епоху після «холодної війни» кількість великих міждержавних конфліктів зменшилася, зросла кількість регіональних конфліктів, особливо на Близькому Сході та в Африці.

13 Mckeil A. Order without Victory: International Order Theory Before and After Liberal Hegemony. International Studies Quarterly. Volume 67. Issue 1. March 2023. URL: https://academic.oup.com/isq/article/67/1/sqad002/7033795

14 Mckeil A. Revisiting the World Order Models Project: A Case for Renewal? Global Policy, 2022. No. 13 (4). P. 417–426.

6. Багатосторонність. З закінченням «холодної війни» багатосторонність та міжнародне співробітництво стали набувати все більшого значення у розв'язанні глобальних проблем, таких як зміна клімату та поширення ядерної зброї. Організація Об'єднаних Націй, Світова організація торгівлі та інші міжнародні інститути після «холодної війни» набули великої ваги та впливу, оскільки країни прагнули розв'язувати глобальні проблеми через колективні дії.

7. Регіональна інтеграція. Після «холодної війни» спостерігалося зростання регіональної інтеграції, включаючи створення Європейського Союзу, АСЕАН та Африканського Союзу.

8. Демократизація. Крах авторитарних режимів у Східній Європі та інших країнах призвів до хвилі демократизації у багатьох частинах світу.

Загалом світовий порядок після «холодної війни» характеризувався зміною балансу сил, посиленням глобалізації, появою нових глобальних викликів та зростаючим акцентом на багатосторонність та міжнародне співробітництво.

Сучасний світовий порядок являє собою складну і динамічну глобальну систему, яка характеризується низкою нових проблем. Попри те, що важко повністю охопити риси нинішнього світового порядку, деякі з його основних характеристик включають:

1. Глобалізація. Глобалізація продовжує формувати світовий порядок, посилюючи взаємозв'язок через торгівлю, інвестиції та інформаційні потоки, хоча вона також стикається з опором у деяких частинах світу.

2. Зміна клімату. Зміна клімату є однією з найгостріших глобальних проблем сучасності, при цьому зростає консенсус щодо необхідності скоординованих міжнародних дій для пом'якшення її наслідків.

3. Пандемії. Пандемія COVID-19 виявила вразливість глобальної системи перед пандеміями та важливість глобальної співпраці у боротьбі з ними.

4. Тероризм та екстремізм. Тероризм та екстремістські ідеології продовжують становити значну загрозу глобальній безпеці, оскільки в таких регіонах, як Близький Схід, тривають конфлікти, а також виникають нові проблеми, такі як кібертероризм та кампанії з дезінформації.

5. Зростання популізму та націоналізму. Популістські та націоналістичні рухи виникли в багатьох частинах світу, кидаючи виклик усталеним демократичним нормам та інститутам.

6. Технологічний прогрес. Стрімкий технологічний прогрес, особливо в таких галузях як штучний інтелект та автоматизація, змінює глобальну економіку й суспільство, створюючи і потенційні вигоди, і ризики для світового порядку.

7. На шляху до багатополярності. Найбільш домінуючою рисою нинішнього світового порядку є його трансформація у бік багатополярної системи, що кидає виклик домінуванню Сполучених Штатів, оскільки вони не змогли забезпечити моральне лідерство, якого очікували від наддержави. Загалом США не змогли належним чином відреагувати на серйозні виклики своєму глобальному домінуванню, такі як «зіткнення з підйомом Китаю, динамізмом Індії, населенням Африки та економічними потрясіннями, напруженням у відносинах з Росією, контролювати події в Африці, рішучість Латинської Америки звільнитися від фактичної гегемонії США

тощо. Все це свідчить про те, що світ повільно, але вірно вступає у новий світовий порядок»[15].

Хоча існує багато невизначеностей щодо майбутнього, цілком імовірно, що світовий порядок продовжуватиме розвиватися у відповідь на вищезгадані виклики. Його сім визначальних особливостей є такими:

1. Багатополярність. На відміну від попереднього світового устрою це буде багатополярний світовий порядок, у якому дві військові, технологічні та економічні наддержави цього століття – Китай та США – відіграватимуть домінуючу роль за участю Росії, Індії, Європейського Союзу та Японії.

Хоча після публікації «Неоконсервативної програми» та оголошення стратегії «Повороту у бік Азії» у 2010-х рр. світ увійшов у стан другої «холодної війни». Війна в Україні стала каталізатором формування нового світового порядку, що складається із трьох полюсів. Це призвело до об'єднання США та ЄС шляхом розширення НАТО, водночас сприяючи тіснішим китайсько-російським відносинам. Заразом це прискорило появу третього блоку країн, що не приєдналися, коли п'ять країн виступили проти засудження Росії в ООН, а 51 країна утрималася.

2. Зіткнення ідей, а не ідеологій. Хоча між Пекінським консенсусом, у якому домінує держава, та Вашингтонським консенсусом, у якому домінує ринок, відбуватиметься постійна боротьба, не буде зіткнення ідеологій (капіталізм проти комунізму), які домінували у світовому порядку після Другої світової війни.

Вашингтонський консенсус, ініційований у 1989 р. Уільямсоном, є набором з десяти рецептів економічної політики, які вважаються «стандартним» пакетом реформ для охоплених кризою країн, що розвиваються, тобто лібералізація, приватизація тощо.

У свою чергу Пекінський консенсус, представлений у 2004 р. Дж. Купером Рамо, належить до політики, спрямованої на «справедливе, мирне, високоякісне зростання», «захист національних кордонів та інтересів» і «стабільну, хоч і репресивну політику та високошвидкісне економічне зростання».

3. Порядок, що ґрунтується на правилах ООН. У той час як нинішній світовий порядок ґрунтується на правилах, встановлених Заходом, таких як ліберальна демократія західного зразка, ринкова економіка та права людини, з правом втручання у разі порушення цих правил, Новий світовий порядок, підтримуваний Китаєм, ґрунтується на Статуті ООН та концепції панча шіла. Панча шіла – це назва п'яти принципів мирного співіснування, вперше згаданих у китайсько-індійській угоді 1954 р. Це взаємна повага до територіальної цілісності та суверенітету, взаємний ненапад, взаємне невтручання у внутрішні справи одне одного, рівність та взаємне співробітництво.

4. Константи та змінні. Хоча історичні рушійні сили глобального суперництва, а саме гонка за ресурсами та прагнення до лідерства, збережуться, вони будуть стримуватися необхідністю більш тісної співпраці з питань, що стосуються всього людства, таких як зміна клімату, пандемії тощо. В цьому контексті не військова міць, а лише стратегія, в якій «м'яка сила» країн, що змагаються, відіграватиме важливу роль.

15 Raja Sh. H. International Relations: Basic Concepts & Global Issues: 2nd Edition Kindle Edition / Raja, Shahid Hussain, Raja, Omar H., Shahid, Nissa: Amazon.de: Kindle-Shop, 547 p.

5. Домінування економічної потужності. Якщо попередні світові порядки ґрунтувалися на військовій могутності, то новий світовий порядок більше пов'язаний із економічною потужністю. Не нехтуючи військовою міццю, держави, що розвиваються, вкладають значні кошти у конкуренцію із Заходом на технологічних і наукових рубежах. Однак – на відміну від Радянського Союзу під час «холодної війни» – Китай не робить помилки, зосереджуючись виключно на своїй військовій могутності. КНР прагматично сприйняла інтеграцію у світові ринки, де домінують США та Захід, але вклала значні кошти у конкуренцію із Заходом у царині технологій та науки. Китайці, звичайно, не стали відмовлятися від військових інвестицій, але вони не дозволили видаткам на оборону та безпеку витіснити все інше.

6. Дороги, а не бази. У той час як попередній світовий порядок прагнув отримати/збільшити відповідні сфери впливу через військові союзи та створення баз, новий світовий порядок спрямований на створення інфраструктурних проектів та завоювання свідомості/сердець людей, а не глав держав.

7. Кінець історії, а не зіткнення цивілізацій. Нарешті, нова світова цивілізація, що виникає в результаті нового світового порядку, стане тріумфом ідей Ф. Фукуями, представлених у його науковому доробку («Кінець історії»), над ідеями, представленими С. Хантінгтоном у його «Зіткненні цивілізацій». Незважаючи на те, що очікується багатоплановий внесок китайської, індійської, африканської та інших культур, основи світової цивілізації, яку успадкують прийдешні покоління, будуть переважно західною філософією та технологіями[16].

Передумови динамічних змін у міжнародному порядку. Вчені-реалісти відзначають, що міжнародний порядок є стрімким відображенням змін динаміки влади між державами, відзначеної періодичними конфліктами та реорганізаціями. При цьому влада, що посилюється, формує повоєнні врегулювання та новий порядок.

Нещодавні події у міжнародній системі дозволяють припустити, що світ вступив у епоху, коли дві чи більше держав готові кинути виклик фінансовій та політичній перевазі Сполучених Штатів. Однак очікується, що військова перевага США залишиться незаперечною. Втім, поява нових держав обіцяє створити противагу.

На початку XX ст. людство стало свідком багатополярної світової системи, яка перейшла до біполярної динаміки через дві світові війни, Велику депресію та різні регіональні конфлікти. Ця епоха характеризувалася балансом сил між США та колишнім СРСР. Закінчення «холодної війни» та подальший розпад Радянського Союзу призвели до виникнення однополярної світової системи, в якій домінували США.

Однак з початку XXI ст. глобальна динаміка сил зазнає значних змін, створюючи основу для переходу від однополярного світового порядку до нового. Перехід від однополярного до багатополярного світового порядку зумовлений появою нових центрів сили, особливо на Сході та Півдні, що знаменує собою кінець епохи домінування єдиної глобальної держави.

Рушійною силою нового багатополярного світу є не лише розподіл багатства, а й різке зростання попиту на суверенітет та ідентичність, особливо у різноманітному Глобальному Півдні. Водночас у світі переважає думка, що великі міжнародні інсти-

16 Там само.

тути, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ) та багато інших транснаціональних організацій, щосили намагаються ефективно розв'язувати нагальні проблеми сучасного світового порядку. В результаті ведеться глобальний пошук нової багатополярної системи, яка б базувалася на більш справедливому розподілі влади між державами[17].

У міру того, як світ рухається до багатополярної системи, зростає консенсус щодо важливості сприяння інклюзивному та ефективному міжнародному партнерству. Це потребує інноваційних підходів до дипломатії, управління та економічного співробітництва, які зможуть адаптуватися до складнощів XXI ст.

У багатополярному світі розмір обов'язково визначає вплив. Середні держави сьогодні мають значно більший вплив, ніж у минулому, а отже існує незбалансована полярність. Концепція багатополярності передбачає світ, у якому співіснують численні центри сили, кожен із яких має здатність здійснювати глобальні відносини.

Перетворення Китаю на серйозну військову, економічну та політичну державу фундаментально змінило глобальний геополітичний ландшафт. Так, підтримка Китаєм угоди між Іраном та Саудівською Аравією свідчить про зростаючий вплив КНР на Близькому Сході.

Тим часом потужні економічні держави, що з'являються (Індія, Туреччина і Бразилія), взяли на себе більш істотну роль у міжнародних справах, сигналізуючи про зсув у бік багатополярності. «Конфлікт в Україні має далекосяжні наслідки, призвівши до ерозії світового порядку, що склався, і посиливши суперництво між США та Китаєм. Водночас регіональні держави набувають популярності, що ще більше ускладнює міжнародну політичну арену»[18].

Сьогодні знакові фігури світової політики, зокрема генеральний секретар ООН А. Гутерріш, канцлер Німеччини О. Шольц, президент Франції Е. Макрон та інші, стверджують, що світ переходить до багатополярної системи, і розстановка сил змінюється. У свою чергу Ж. Боррель, верховний представник ЄС із закордонних справ, стверджує, що світ вступив у фазу «складної багатополярності» після глобальної фінансової кризи 2008 р. Так само Китай і Росія виступають за багатополярний світ, рішуче відкидаючи домінування США та віддаючи пріоритет взаємовигідній глобальній безпеці. Росія прагне перетворити фінансову систему Бреттон-Вудса, демонструючи прихильність до зміни світового фінансового порядку.

Однак чимало дослідників зазначають, що тільки США і Китай мають економічний, військовий і глобальний вплив, який можна розглядати як справжні полюси, а інші держави не зможуть постати поряд з ними найближчим часом.

Ця думка узгоджується з зусиллями адміністрації Дж. Байдена щодо створення «мережевої архітектури безпеки» в Тихоокеанському регіоні та зміцнення зв'язків між європейськими та азіатськими союзниками, що нагадує стратегії «холодної війни»[19].

17 Bashira Omeed. Emerging Multipolarity: Critical Analysis of a Shifting Global Order. Centre for strategic and contemporary research. October 22, 2023. URL: https://cscr.pk/explore/themes/politics-governance/emerging-multipolarity-critical-analysis-of-a-shifting-global-order/

18 Там само.

19 Там само.

Протягом усієї історії домінуючі держави формували світовий порядок так, щоб він служив їхнім власним інтересам. «Pax Americana», безперечно, сприяє США, проте суперечить історичним нормам, згідно з якими сильні цього світу диктували умови переможеним. Після Другої світової війни США відновили Німеччину та Японію і відіграли ключову роль у створенні Організації Об'єднаних Націй для запобігання руйнівним наслідкам світових воєн.

Нинішній глобальний порядок завдячує своїм існуванням далекоглядній роботі К. Халла на посаді державного секретаря США. Прихильність К. Халла до нового світового порядку, наголос на співпраці, а не конфліктах принесли йому Нобелівську премію миру. Його філософія ґрунтувалася на переконанні, що процвітання та безпека США взаємопов'язані з процвітанням та безпекою інших країн. Щоб реалізувати бачення К. Халла, Сполучені Штати як домінуюча держава після Другої світової війни встановили правила співпраці, що засновані на багатосторонності та військовій безпеці США. Ці правила діяли в міжнародних організаціях, таких як Організація Об'єднаних Націй, Світовий банк, МВФ та Світова організація торгівлі, просуваючи узгоджені принципи та спільні вигоди.

Учасники системи міжнародних відносин, включаючи США, які беруть активну участь у «Pax Americana», домоглися безпрецедентного процвітання, скоротивши кількість конфліктів та людські жертви у результаті війни порівняно з будь-яким іншим періодом історії. З 1980-х рр. Китай стрімко розвивався, ставши другою за величиною економікою світу. Такі невеликі країни, як Маврикій, також отримали вигоду через безпеку та доступ до світових ринків, що призвело до суттєвого підвищення рівня життя.

Сучасна система міжнародних відносин не позбавлена недоліків. За словами американського політолога М. Алі, сучасний світовий порядок критикується за відсутність миру, справедливості, демократії та врахування економічних та екологічних інтересів країн Глобального Півдня. Дослідник зокрема зазначає, що «багато з цих недоліків виникають через розрив між тим, чого ми прагнемо, і тим, чого ми досягаємо. Ця невдача часто відбиває вплив миттєвих імпульсів на довгострокові цілі. Наприклад, американська Декларація незалежності проголошує рівність і невід'ємні права, але була написана людьми, які володіли рабами»[20].

Зростання викликів сучасному світовому порядку, глобальні політичні зрушення та радикалізація акторів світового порядку. Кризи, конфлікти та війни, які нині вирують, підкреслюють, наскільки в останні роки глибоко змінився геополітичний ландшафт, адже суперництво великих держав знову стало центральним у міжнародних відносинах. «Оскільки війни в Україні та секторі Газа посилюють глобальні розбіжності, цілком може статися ще глибша геополітична реконфігурація, включаючи перехід до нового світового порядку»[21].

Війна в Європі, яка не має прецедентів з часів розпаду Югославії наприкінці XX ст., викликана вторгненням РФ в Україну, призвела до величезних людських

20 Ali Mansoor. Ukraine and the New World Order. Bisweek. 20.10.2023. URL: http://www.bizweek.mu/fr/info/ukraine-and-new-world-order

21 Acharya A. Race and Racism in the Founding of the Modern World Order. International Affairs. 2022. No 98 (1). P. 23-43.

жертв та страждань, а також до масового переміщення людей усередині та за межами країни. Ця подія безумовно впливає на трансформацію світового порядку та на всю систему міжнародних відносин. Війна завдала величезних травм населенню України, зруйнувавши великі міста та долі людей[22].

Ці дві війни – в Україні та на Близькому Сході – підвищують ризик виникнення третьої – через Тайвань. Сполучені Штати перекидають величезну кількість артилерійських боєприпасів, керованих авіабомб, ракет та іншого озброєння Україні та Ізраїлю, не усвідомлюючи, що американські запаси виснажуються. На думку китайського лідера Сі Цзіньпіна, який назвав приєднання Тайваню до КНР «історичною місією», що довше триватимуть ці війни, то краще[23].

Президент США Дж. Байден розуміє ставки і тепер прагне розрядити напруженість у відносинах із Китаєм. Прикметно, що після направлення низки членів кабінету міністрів до Пекіна, проведені Дж. Байденом переговори на вищому рівні із Сі Цзіньпіном у кулуарах форуму Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва 15–17 листопада 2023 р. у Сан-Франциско мали на меті привернути загальну світову увагу. Дж. Байден та його партнери з «Великої сімки» наголосили, що вони прагнуть «знижувати ризики» у своїх відносинах із Китаєм, а не «відокремлюватися» від другої за величиною економіки світу.

В цілому можна констатувати, що зусилля США спрямовані на те, щоб змінити глобальний фінансовий порядок, а також побудувати нові моделі інвестицій та торгівлі. Торгові та інвестиційні потоки вже зараз змінюються таким чином, що можна припустити, що глобальна економіка може бути поділена на два блоки. У цьому контексті зазначимо, що, наприклад, Китай зараз більше торгує із Глобальним Півднем, ніж із Заходом. Попри високу ціну економічної фрагментації Китай, прагнучи знизити свою вразливість перед майбутнім тиском, непомітно відокремлює значну частину економіки від Заходу.

Необхідно також зазначити, що неабиякою мірою в ситуації, що склалася, винні самі США. Активно сприяючи економічному підйому Китаю протягом чотирьох десятиліть, США допомогли створити найбільшого суперника, з яким вони коли-небудь стикалися. Сьогодні Китай може похвалитися найбільшим у світі військово-морським флотом та береговою охороною; він відкрито кидає виклик домінуванню Заходу у глобальній фінансовій системі та міжнародних інститутах. Фактично Китай старанно працює над розбудовою альтернативного світового порядку, в центрі якого він сам[24].

Хоча нинішню систему часто-густо називають нейтральним терміном (наприклад, «глобальним порядком, заснованим на правилах»), вона, без сумніву, зосереджена в США. США не тільки значною мірою встановили правила, на яких ґрунтується цей порядок. Схоже, що Сполучені Штати також вважають себе звільненими від ключових правил та норм: наприклад, що забороняють втручання у внутрішні справи інших країн. Міжнародне право потужне проти безсилих, але безпомічне проти сильних.

22 War in Ukraine. Social Europe. 15.11.2023. URL: https://www.socialeurope.eu/focus/war-in-ukraine

23 Bayly M. Global Intellectual History in International Relations: Hierarchy, Empire, and the Case of Late Colonial Indian Thought. Review of International Studies, 2022. № 3. P. 428–447.

24 Там само.

Коли доходить до створення альтернативного світового порядку, нинішня конфліктна глобальна обстановка цілком може піти на користь Китаю. Зрештою, саме війна породила глобальний порядок під керівництвом США, включаючи інститути, що його підтримують, такі як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та Організація Об'єднаних Націй. Навіть осмислене реформування цих інститутів виявилося дуже важким у мирний час.

Це, безперечно, правильно і для ООН, яка, схоже, перебуває у незворотному занепаді і дедалі більше маргіналізується у міжнародних справах. Посилення глухого кута в Раді Безпеки ООН призвело до того, що велику відповідальність було перекладено на Генеральну Асамблею ООН, яка була змушена, зокрема, прийняти резолюцію щодо війни в Газі, яка закликає до «гуманітарного перемир'я» та припинення облоги Ізраїлю. Але Генеральна Асамблея є фундаментально слабкою, і – на відміну від Ради Безпеки – її резолюції не мають юридичної сили.

У міру того, як інститути, очолювані США, погіршуються, слабшає і авторитет Америки за її межами. Навіть Ізраїль та Україна, які залежать від США як від свого найбільшого військового, політичного та економічного покровителя, часом відкидали поради США. Ізраїль знехтував порадою США скоротити свої військові атаки і зробити більше для мінімізації жертв серед цивільного населення в і без того важкій гуманітарній ситуації в секторі Газа. У свою чергу офіційні особи США звинуватили широке розосередження сил України в контрнаступі, що зупинився.

Крім глобальної перебудови, до якої, мабуть, призводить китайсько-американське суперництво, можливі важливі регіональні зрушення. Затяжний конфлікт у секторі Газа може спричинити геополітичну реорганізацію на Великому Близькому Сході, де майже кожна велика держава – за винятком Єгипту, Ірану та Туреччини – є конструкцією XX ст., створеною Заходом (особливо Великобританією та Францією). Війна Ізраїлю вже посилює геополітичну роль багатого на газ Катару, «регіонального шершня», який став міжнародним «слоном-ізгоєм», фінансуючи жорстоких джихадистів, включаючи ХАМАС[25].

Якщо конфлікт поширюється за межі Гази, геополітичні наслідки будуть ще більш далекосяжними. Що б не трапилося далі, Україна цілком може опинитися серед тих, хто найбільше програв. Як визнав президент України В. Зеленський, війна в секторі Газа вже відволікає фокус від боротьби України з Росією в той час, коли Україна не може собі дозволити уповільнення західної допомоги[26].

Однак дедалі більше тенденцій та чинників (таких як, наприклад, подальша мілітаризація економіки Росії, уповільнення економічного зростання Китаю та зростання економічного впливу країн Глобального Півдня) сприяють фундаментальним змінам у міжнародному порядку. Тим часом світ бореться зі зростаючою нерівністю, посиленням авторитаризму, швидким розвитком технологій, що змінюють світ, деградацією довкілля та зміну клімату.

25 Chellaney B. The Wars of the New World Order. Project Syndicate. Nov 10, 2023. URL: https://www.project-syndicate.org/commentary/global-geopolitical-rebalancing-driven-by-us-china-rivalry-and-wars-in-gaza-and-ukraine-by-brahma-chellaney-2023-11

26 Там само.

Не дивлячись на те, що подробиці дізнатися неможливо, фундаментальне глобальне геополітичне розбалансування зараз видається майже неминучим. Примара тривалого зіткнення між Заходом та його суперниками – особливо Китаєм, Росією та ісламським світом – вимальовується дуже серйозно[27].

Події 7 жовтня 2023 р. та їх наслідки не можна розглядати виключно у контексті близькосхідного конфлікту. Столітня ізраїльсько-палестинська боротьба за національне самовизначення сама по собі є недостатньою, щоб зрозуміти нинішню ескалацію. Надмірне застосування насильства та його непристойне вираження з боку злочинців вказують на те, що це не просто ще одне зіткнення у багатовіковій битві. Геноцидна жорстокість нападів, що нагадує криваві дії німецьких груп СС у Східній Європі під час Другої світової війни, має політичні або, точніше, антиполітичні наміри. Вони націлені на створення будь-якої форми політики, у якій можливі угоди між противниками і навіть між ворогами.

Світовий шок від варварських атак ХАМАС був спричинений не лише жорстокістю терористів, а й страхом перед масштабнішою війною, яка може охопити весь регіон. На сьогодні залишається незрозумілим, чи зможуть дипломатія та стримування запобігти перетворенню війни на «пожежу», що відповідало б стійкому близькосхідному кліше. Проте різанина, влаштована терористами ХАМАСу, зробила одну річ неминуче очевидною: політика Заходу на Близькому Сході лежить у руїнах. Це однаково справедливо і для США, Європейського Союзу та Німеччини. Загальна політика Ізраїлю з ігнорування палестинців та управління конфліктом – за допомогою стримування, будівництва поселень та зближення із сусідніми арабськими країнами – також виявилася небезпечною ілюзією.

1. Ця війна, як і військові дії Росії проти України, є частиною глобального геополітичного зсуву, для якого в науковій спільноті досі немає адекватного терміну. Багато говорять про «багатополярний світ», у якому більше не буде блоків, не буде домінування Заходу і американського «світового поліцейського». У цьому новому світовому порядку багато країн почуваються натхненними відстоювати свої інтереси способами, які раніше були доступні лише великим державам. У цьому контексті багато країн так званого Глобального Півдня сподіваються, що ця багатополярність може призвести до більш справедливого глобального розподілу влади[28].

2. Однак тепер стало зрозуміло, що ситуація підштовхнула найрадикальніших гравців та їхніх прихильників піти на більший ризик у всьому світі. З 2022 р. війна Росії з Україною розширила межі можливого у зовнішній політиці. Азербайджан розглядає ослаблену Росію як можливість чинити тиск на Вірменію, колишню країну-клієнта РФ, та провести де-факто етнічну чистку вірменського анклаву у Нагірному Карабаху. Китай відчуває сміливість чинити тиск на Тайвань за допомогою більш агресивних маневрів. А Ісламська Республіка Іран – головний прихильник ХАМАС протягом багатьох років – очевидно, тепер відчуває, що для Ірану відчиняється вікно можливостей[29].

27 Там само.

28 Там само.

29 Paul Mason. A new world order: from warring states to citizens. Social Europe. 6th November 2023. URL: https://www.socialeurope.eu/a-new-world-order-from-warring-states-to-citizens

3. Уряд США заявляє, що досі незрозуміло, чи брав Іран конкретну участь у підготовці теракту ХАМАС. Однак безперечно те, що заздалегідь були проведені зустрічі між лідерами ХАМАСу та високопоставленими іранськими політиками та військовими чиновниками. Іранський режим відкрито висловив радість з приводу нападу ХАМАСу на Ізраїль. На площі Палестини в Тегерані було запущено феєрверк, а в іранському парламенті пролунали вигуки «Смерть Ізраїлю!». Радник іранського лідера привітав із «успішною операцією». В цьому контексті М. Янг, відомий ліванський експерт з іранської зовнішньої політики, вважає, що для ХАМАС було б неможливо здійснити атаку без попередньої згоди своїх іранських прихильників[30].

4. Геноцидні наміри іранського режиму щодо єврейської держави – не просто фольклор. Ізраїль перебуває у стані безпрецедентної з часів заснування держави слабкості. На півдні Лівану шиїтське ополчення Хезболла нагромадило сотні тисяч ракет, що дає їм можливість обстрілювати усю територію Ізраїлю. Якби ізраїльські військові зазнали тяжких втрат при вторгненні в Газу, Іран міг би вирішити відкрити другий фронт на півночі. Відтак, небезпека для Ізраїлю є багато в чому екзистенційною.

5. Ось чому американські авіаносці «USS Gerald R. Ford» та «USS Dwight Eisenhower» були відправлені до східного Середземномор'я за наказом президента Дж. Байдена одразу після нападу ХАМАС. Сполучені Штати хочуть утримати Хезболлу від будь-якого нападу на Ізраїль; тим самим він побічно загрожує Тегерану відплатою.

6. Навіть якщо Сполученим Штатам вдасться стримати конфлікт, Іран багато чого досягне, передусім перехопивши палестинську справу до своїх рук. Послання Ірану звучить приблизно так: ми є прихильниками «осі опору», на відміну від арабських режимів, які дійдуть згоди з Ізраїлем і не перейматимуться долею палестинців. Тегеран керує війною та миром в арабському світі через своїх маріонеткових ополченців у секторі Газа, Лівані, Ємені, Сирії та Іраку. Іран зображає арабські держави як безсилих та принижених спостерігачів у своєму власному регіоні, у тому числі в очах свого населення, яке схильне співчувати палестинцям[31].

7. Як остаточна вигода для Ірану війна спричинить торпедування нинішньої стратегії США на Близькому Сході, яка призвела до підписання «Угод Авраама» у 2020р. – угод між Ізраїлем та деякими арабськими державами. Угоди були укладені про мир та економічне співробітництво між Ізраїлем та Об'єднаними Арабськими Еміратами і Бахрейном, а потім Суданом та Марокко, процес, здійснений за посередництва США. Дана стратегія, започаткована колишнім президентом Д. Трампом і продовжена Дж. Байденом, ґрунтувалася на трьох передумовах. По-перше, неможливості досягнення рішення про створення двох держав між Ізраїлем та палестинцями. По-друге, ключовою проблемою в регіоні є не палестинська автономія, а прагнення влади Ірану, включаючи його ядерну програму. По-третє, палестинське питання буде вирішене, коли буде нівельована арабо-ізраїльська напруженість, а не навпаки, як вважалося раніше[32].

8. Якщо попередні стратегії пропонували знайти рішення на основі двох держав і таким чином досягти миру, нова стратегія США спочатку прагнула миру, а по-

30 Там само.

31 Там само.

32 Там само.

тім вирішення на основі двох держав. Саботаж такого підходу до миру відповідає як інтересам Ірану, так і інтересам ХАМАС, його довіреної ісламістської особи. Жодна з цих партій не хоче ізраїльсько-арабського союзу. Жоден із них не зацікавлений у покращенні тяжкого становища палестинців. Жоден із них не хоче рішення на основі двох держав або будь-якого пом'якшення ізраїльської окупації. Рішення, яке вони пропонують, – це знищення «сіоністської освіти», право на існування якої вони заперечують: тому вони продовжують відмовлятися використовувати назву «Ізраїль».

9. Ця логіка пояснює зацікавленість Ірану та ХАМАСу у запобіганні зближенню Саудівської Аравії та Ізраїлю, одного з ключових зовнішньополітичних проектів Дж. Байдена. Обговорення цього зближення просувалося успішно. Але війна та спричинені нею палестинські жертви роблять подальшу розрядку саудівсько-ізраїльської напруженості немислимою в найближчому майбутньому.

10. Однак необхідно також враховувати, що деякі перемоги можуть бути дуже схожими на поразки. У досягненнях Ірану є одна проблема: вона переконливо підтверджує, що стримування іранського режиму є найактуальнішою проблемою, що стоїть перед регіоном. Колись спільні інтереси можуть знову об'єднати Ізраїль і Саудівську Аравію, але тільки доти, доки дії Ізраїлю в секторі Газа не унеможливлять це. Серйозні сумніви залишаються щодо рішення уряду Біньяміна Нетаньяху. Ізраїльський уряд може спокуситися компенсувати свої невдачі, діючи з максимальною жорсткістю, незалежно від жертв серед палестинського населення. Такий курс дій дуже влаштував би режим у Тегерані.

11. Для Сполучених Штатів ця війна є серйозною невдачею як у дипломатичному, так і у військовому плані. Незадовго до нападу Дж. Салліван, радник президента США з національної безпеки, зазначив, що на Близькому Сході стало спокійніше, і це дозволяє йому приділяти більше часу суперництву США з Китаєм.

12. У найближчому майбутньому шансів на це замало, як із задоволенням відзначають спостерігачі у Пекіні. Після невдач в Іраку, Афганістані, Лівії та Сирії політика США полягала в тому, щоб максимально піти з Близького Сходу. Це також було метою іранської політики США: упорядкувати регіон таким чином, щоб зробити ризиковані інтервенції непотрібними у майбутньому.

13. Іранська політика адміністрації Дж. Байдена є не зовсім визначеною та прозорою, як і дипломатія Німеччини з цього питання, що наслідує американський приклад. У жовтні 2023 р. держсекретар США Е. Блінкен наказав переказати Ірану 6 млрд. дол. США. Заморожені через фінансові санкції проти режиму Тегерана гроші зберігалися на рахунках у Південній Кореї. Цей жест доброї волі дозволив США та Ірану обмінятися полоненими. Була надія, що це також може сприяти поновленню ядерних переговорів із Тегераном. Подібні переговори зараз немислимі. Після атак ХАМАС адміністрація Байдена припинила подальше виділення коштів Ірану, без сумніву, побоюючись звинувачень в умиротворенні терористичних режимів якраз у той момент, коли виборча кампанія у США набирає обертів[33].

14. А. Бербок, міністр закордонних справ Німеччини, також певною мірою розгублена, як і вся близькосхідна дипломатія Німеччини. Берлін відмовився класи-

33 Там само.

фікувати Революційну гвардію Ірану як терористичну організацію, незважаючи на жорстоке придушення жіночих протестів в Ірані. А. Бербок стверджує, що такий крок викликає юридичні труднощі. Проте в основі цього лежало бажання німецьких дипломатів не викликати невдоволення Ірану, сподіваючись, що ядерні переговори колись можуть бути відновлені. Ця надія – з огляду на нинішню ситуацію – виглядає справді дуже наївною.

15. Ключовим керівним принципом дипломатії щодо Ірану було відокремлення ядерної програми від інших питань. Була надія, що, вдаючись до поєднання санкцій та стимулів, Ісламську Республіку можна буде переконати поступово відмовитися від руйнівної ролі та інтегруватися до регіону. Але Іран зовсім не був готовий відмовитися від свого впливу в Сирії, Лівані, Іраку та Ємені. Навпаки, протягом останнього десятиліття активізувалася діяльність іранських довірених осіб у цих країнах. Ополченці-хусити в Ємені вдарили дронами по нафтових об'єктах Саудівської Аравії. В Іраку ополченці Тегерана придушили демократичні протести. У Сирії підрозділи Хезболли та «Вартові іранської ісламської революції» допомогли режиму Асада знищити сили опозиції. На півдні Лівану Хезболла нарощувала свій військовий потенціал, загрожуючи всьому Ізраїлю.

16. У ряді випадків іранський режим виявляв свій характер через крайню жорстокість проти внутрішньої опозиції. Незважаючи на запропоновану політику розрядки, Ісламська Республіка поступово зайняла жорсткішу позицію всередині країни і все більш агресивну – щодо зовнішнього світу. Ядерна угода не ґрунтувалася на бажанні стати конструктивним сусідом на Близькому Сході. Швидше, вони прагнули отримати вигоду, досягнувши зняття санкцій, і не замислювалися серйозно над зміною політики[34].

Іран, схоже, вірить, що може жорстко нав'язувати свої інтереси як усередині країни, так і за її межами без жодних критичних для себе наслідків. Ця думка, можливо, у чомусь пов'язана з тим, що 44-й президент США Б. Обама розмив червону лінію, яку він провів для режиму Асада, коли не зміг покарати президента Б. Асада за використання отруйного газу проти власного населення. Іран міг дійти висновку про те, що США не має ні бажання, ні рішучості зберігати свою роль сили, що забезпечує порядок у регіоні. Цей розрахунок не трансформувався зі змінами Д. Трампа у політиці Б. Обами у 2018 р. Д. Трамп вийшов з ядерної угоди з Іраном, ухваливши політику «максимального тиску». Наразі Іран знайшов нових дипломатичних партнерів – Росію та Китай, – які могли запропонувати підтримку у боротьбі із Заходом.

Слід зазначити, що Китай зараз є найважливішим покупцем іранської нафти. Більше того, Пекін виступив із двома дипломатичними ініціативами, які пом'якшили колишнє становище Ірану як міжнародного ізгоя. У березні 2023 р. Китай виступив посередником у зближенні Ірану та Саудівської Аравії. У серпні 2023 р. було оголошено про те, що Іран приєднається до групи БРІКС+, де домінує Китай.

Напади ХАМАСу на Ізраїль знаменують собою поворотний момент у політиці Німеччини (та й всього західного світу) щодо Ірану. Авторитетне американське видання «The Wall Street Journal» стверджує, що з джерел ХАМАС і Хезболли стало ві-

34 Там само.

домо, що іранська влада брала безпосередню участь у плануванні терактів 7 жовтня 2023 р. Хоча це ще не доведено остаточно, немає жодних сумнівів у тому, що терористи не змогли б домогтися успіху без обладнання та навчання з боку «Вартових ісламської революції»[35].

Окрім Ірану, РФ є ще одним великим бенефіціаром війни. Якщо Сполученим Штатам доведеться підтримати Ізраїль ще більшою кількістю зброї та кредитів у найближчі місяці, їхня солідарність з Україною може опинитися під значною напругою. Існують матеріальні обмеження на кількість артилерійських снарядів, ракет та зенітних систем, які Сполучені Штати можуть відправити за кордон. Більш того, у значній частині світу будь-яка участь Сполучених Штатів у кривавому придушенні правління ХАМАС може трактуватися як підтримка несправедливості «колоніального заселення»: протягом багатьох років цей термін був центральним в успішній кампанії з делегітимізації Ізраїлю. Більше того, уряд Нетаньяху, до складу якого увійшли правоекстремістські та національно-релігійні члени, надає суттєві приводи для такої критики.

З точки зору Пекіна ситуація виявляється менш зрозумілою. Китай отримує свободу дій, оскільки Сполучені Штати та їхні союзники стурбовані ще однією непопулярною війною. Однак перебої в експорті сировини з Близького Сходу або навіть зростання цін, викликане невизначеністю, є ризиком для Китаю, не в останню чергу з урахуванням його поточних економічних труднощів. Тривала і кривава війна у Газі може дискредитувати Сполучені Штати, Ізраїль та його прихильників в очах так званого Колективного Півдня. У цьому випадку Пекін спробує позиціонувати себе «чесним посередником» у регіоні, як він уже це зробив у відносинах між Росією та Україною[36].

Висновки. Початок 2020-х рр. вже ознаменувався серією серйозних подій, які викликали глобальні зрушення у світовому порядку, що формується. Пандемія «COVID-19», раптовий крах уряду в Афганістані у серпні 2021 р., а разом із ним і двадцяти років західного «державного будівництва». У лютому 2022 р. Росія розпочала неспровоковану, повномасштабну війну проти України з використанням звичайних озброєнь та інтенсивним ядерним шантажем. Першу таку війну в Європі, починаючи з 1945 р., яка поставила на грань ядерної катастрофи не тільки континент, а й світову спільноту. У жовтні 2023 р. – жорсткий військовий конфлікт на Близькому Сході. Тому останні тенденції та події – від російської війни в Україні та кровопролиття навколо сектора Газа до конкуренції між США та Китаєм – цілком можуть передвіщати фундаментальні глобальні геополітичні трансформації.

Ймовірність тривалого зіткнення між Заходом та його суперниками – особливо Китаєм, Росією та ісламським світом – вимальовується дуже серйозно. Початок російсько-української війни у 2022 р. поглибив кризу світового порядку та ще більше підвищив ставки в його дебатах та посилив протиріччя в теорії міжнародного порядку та міжнародних відносин. У свою чергу, жорстока атака ХАМАСу у жовтні 2023 р. та смертоносна відповідь Ізраїлю викликають ризик, який полягає не тільки в тому,

35 Iran Helped Plot Attack on Israel Over Several Weeks. The Wall Street Journal. 09.10.2023. URL: https://www.wsj.com/world/middle-east/iran-israel-hamas-strike-planning-bbe07b25

36 örg Lau. The Israel-Hamas War and the New World Order. Internationale Politik Quaterly. Oct 18, 2023. UR: https://ip-quarterly.com/en/israel-hamas-war-and-new-world-order

що ізраїльське вторгнення до Гази спровокує регіональну війну, а й те, що іранські довірені особи в Лівані, Ємені та Іраку координуватимуть свої атаки. Стратегічна небезпека полягає в тому, що влада США у регіоні може впасти, що означатиме провал США. Мирна угода Д. Трампа з Талібаном провалилася, Дж. Байден згодом не зміг повернути все назад, він також не зміг запобігти російсько-українській війні.

Тепер США перебувають під загрозою виникнення багатьох проблем на Близькому Сході – основному регіоні, в якому вони вирішили проектувати свою міць після виходу з В'єтнаму у 1970-х рр. Вплив США – від Ер-Ріяду до Каїра – зменшився, а репутація США на «арабській вулиці» зазнала послаблення. Конгрес, який очолюють республіканці, не може схвалити основні асигнування на боротьбу з конфліктом, не компенсуючи скорочення, які несуть внутрішні податкові органи.

На сьогодні залишається актуальним питання ефективного управління новим світовим порядком. Консолідована позиція американських політологів полягає в тому, що єдиний розумний шлях для США, щоб зберегти свої світові позиції, – це активна глобальна співпраця для реалізації потенціалу науки та технологій XXI ст. у скороченні бідності, хвороб та екологічних загроз. Піднесення регіональних держав – це не загроза для США, а можливість для нової ери процвітання та конструктивного розв'язання проблем. Спосіб управління глобальним порядком денним у багатовалентному світовому порядку полягає в тому, щоб прийняти складнощі, розбіжності та протиріччя як реальність; відокремлювати проблеми одна від одної, щоб не допустити, аби окремі відмінності пригнічували інші функціональні відносини; децентралізувати глобальні переговорні форуми; розробляти різноманітні способи роботи над абсолютно різними питаннями; заохочувати різні групи посадових осіб країн керувати вирішенням різноманітних питань; прийняти різноманітність; уникати блоків; вітати інновації; зосередитися на суті; повернутися до дискусії та консенсусу. До речі, на гербі США зазначено «E pluribus unum», тобто «з багатьох один».

Таким чином, світовий порядок означає розташування сили та авторитету, що забезпечує основу для ведення дипломатії та світової політики у глобальному масштабі. Світовий порядок охоплює норми, правила, інститути та динаміку сил, які формують поведінку й взаємодію країн та інших суб'єктів на світовій арені. Світовий порядок можна розглядати як основу для управління глобальними надбаннями, такими як довкілля, торгівля, безпека та права людини. Він відображає баланс сил та інтересів між різними суб'єктами світової політики та постійно розвивається за допомогою переговорів, співробітництва та знаходження непростих, але життєво важливих компромісів. Не зайвим, гадаю, також буде повернутися до дещо призабутої політики мирного співіснування – peaceful coexistence policy: вона як ніяка інша концептуально підходить до вгамування пристрастей розбурханого війнами світового співтовариства в першій половині XXI століття. Альтернативи їй не існує.